

הלכות בישול (שיעור 8)

קלי הבישול

שיעור מספר 20

בשיעור הקודם עסקנו בכלי ראשון ושני. למדנו שעקרונית אסור להכניס מאכל לכלי ראשון, ואילו לכלי שני מותר. לאחר העיון למדנו שהתמונה אינה פשוטה. הסיבה המרכזית לכך היא שישנם מאכלים שמתבשלים בקלות וישנם שדורשים בישול משמעותי יותר. בשיעור זה נלמד את ההגדרות ההלכתיות לחלוקה זו.

א. קלי הבישול

בשיעור הקודם למדנו את המשנה –

משנה מתלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד א

האילפס והקדרה שהעבירן מרותחין - לא יתן לתוכן תבלין, אבל נותן הוא לתוך הקערה או לתוך התמחוי.

המשנה מבחינה בין נתינת תבלינים לכלי ראשון ולכלי שני.

עיון במשנה הבאה מגלה כי התמונה אינה כה פשוטה –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמה עמוד ב

משנה. כל שבא בחמין מערב שבת - שורין אותו בחמין בשבת. וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת. חוץ מן המליח הישן (דגים מלוחין קטנים) וקולייס האיספנין, שהדחתן זו היא גמר מלאכתן.

רש"י מסכת שבת דף קמה עמוד ב

כל שבא בחמין - כלומר שנתבשל

שורין אותו בחמין - כדי שיהא נמוח

וכל שלא בא בחמין - כגון בשר יבש, שאוכלין אותו חי על ידי הדחק

מדיחין אותו - ולא אמרינן זהו בישוליה, אבל לא שורין

חוץ מן המליח ישן - דג מליח של שנה שעברה

וקולייס האיספנין - שם דג שאוכלין אותו מחמת מלחו על ידי הדחה בחמין, והנך אפילו הדחה נמי לא, שזהו גמר מלאכתן והוי בשול

שימו לב לפירושו של רש"י –

רש"י מסכת שבת דף לט עמוד א

שהדחתו זהו גמר מלאכתו - מדקרי ליה גמר מלאכתו - שמע מינה זהו בישולו, וחייב.

כלומר, ישנם מאכלים המתבשלים יותר בקלות מאשר אחרים. הכלל שלמדנו, שרק כלי ראשון מבשל, עאינו

בהכרח נכון ביחס למאכלים הללו.

האם בישול כזה אסור מדאורייתא, או רק מדרבנן, משום שנראה כמו בישול – מחזי כמבשל? הגמרא מבהירה

-

הדיח מאי? - אמר רב יוסף: הדיח - חייב חטאת. אמר מר בריה דרבינא: אף אנן נמי תנינא חוץ ממליח ישן וקולייס

האיספנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן שמע מינה.

מר בריה דרבינא מדייק מלשון המשנה 'גמר מלאכתן' שהכוונה היא לאיסור מלאכה דאורייתא, ולא רק איסור

של 'מיחזי כמבשל' וכדומה. וכך פוסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק ט הלכה ב

המדדיח בחמין מליח הישן או קולייס האיספנין והוא דג דק ורך ביותר הרי זה חייב, שהדחתן בחמין זה הוא גמר בשולן

וכן כל כיוצא בהן.

מלח ובשר

הגמרא דנה על מאכלים חריגים אף יותר –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד ב

סבר רב יוסף למימר: מלח הרי הוא כתבלין, דבכלי ראשון - בשלה, ובכלי שני לא בשלה. אמר ליה אביי, תני רבי חייא: מלח אינה כתבלין, דבכלי שני נמי בשלה. ופליגא דרב נחמן, דאמר רב נחמן: צריכא מילחא בישולא כבשרא דתורא.

ואיכא דאמרי, סבר רב יוסף למימר: מלח הרי הוא כתבלין, דבכלי ראשון - בשלה, בכלי שני לא בשלה. אמר ליה אביי, תני רבי חייא: מלח אינה כתבלין, דבכלי ראשון נמי לא בשלה. והיינו דאמר רב נחמן: צריכא מילחא בישולא כבישרא דתורא.

רש"י מסכת שבת דף מב עמוד ב

דבכלי ראשון נמי לא בשלה - ומותר ליתן, ואפילו בכלי ראשון משהעבירו מן האור

חברותא שבת דף מב עמוד ב

סבר רב יוסף למימר, דינו של מלח הרי הוא כתבלין, דבכלי ראשון בשלה, הוא מתבשל, ובכלי שני לא בשלה, אינו מתבשל. אמר ליה אביי: תני רבי חייא: מלח אינה כתבלין, אלא חמור ממנו, דבכלי שני נמי בשלה, מפני שהוא מקלי הבישול. ופליגא רבי חייא על דרב נחמן. דאמר רב נחמן: מלח אינו מקלי הבישול, אלא אדרבה, צריכא מילחא בישולא - כבשרא דתורא. מלח צריך בישול רב, כמו בשר שור. ולפיכך מותר לתת מלח אפילו בכלי ראשון שהורד מהאש, לפי שאינו ממהר להתבשל. וכל שכן בשר שור מותר לתת בכלי ראשון. ואיכא דאמרי: סבר רב יוסף למימר, כי דינו של מלח הרי הוא כתבלין, דבכלי ראשון בשלה, בכלי שני לא בשלה. אמר ליה אביי: תני רבי חייא: מלח אינה כתבלין, דבכלי ראשון נמי לא בשלה. והיינו דאמר רב נחמן, צריכא מילחא בישולא כבישרא דתורא

בלישנא קמא אביי מביא את דברי רבי חייא, שמלח מתבשל כל כך בקלות, אפילו בכלי שני, זאת בניגוד לדברי רב נחמן, הסובר כי אין יכולת לבשל מלח שלא על האש (כמו בשר, שלא יתבשל בכלי ראשון שאינו על האש, אלא רק על האש).

בלישנא בתרא הציטוט של רבי חייא שונה, והוא מסכים עם רב נחמן. (הערת אגב - מהו לשון 'סבר למימר'? האם המשמעות היא שגם רב יוסף מתלבט בזה? אם כן, זה מורה על כך שגם לרב יוסף, הסובר שהמלח כתבלין, זה אינו מובן מאליו).
אם כך בגמרא עולות שלוש התייחסויות למלח -

1. רב יוסף - כמו תבלין - מתבשל בכלי ראשון ולא בכלי שני.
2. אביי בשם רבי חייא הראשון - מתבשל אפילו בכלי שני.
3. רב נחמן (וכן אביי בשם רבי חייא השני) - אינו מתבשל, אפילו בכלי ראשון (אם אינו על האש).

האם נקודת המוצא היא שאוכל נתון הוא 'קל בישול', או להיפך?

המשנה בדף מ"ב מתירה לתת תבלינים לכלי שני. בדף קמ"ה המשנה אוסרת עירוי על מליח הישן וקוליים האספנין (בשיעור הקודם למדנו שלפי חלק מהראשונים הכוונה היא לעירוי מכלי שני!). לגבי מלח האמוראים העלו את כל האפשרויות. אם כך, במשנה וגמרא נפסק הדין אודות מאכלים מסוימים. כיצד נכריע ביתר המאכלים, שלא נזכרו מפורשות במשנה וגמרא?

עיון בדברי הראשונים מעלה שני כיוונים -

הר"ן על הר"ף מסכת שבת דף כ עמוד א

מלח אינו כתבלין דבכלי ראשון נמי לא בשיל. וכלי ראשון היינו לאחר שהעבירוה מעל גבי האור דאי ע"ג האור אפילו בשרא דתורא בשלה ביה. ופסק הר"ף ז"ל כלישנא בתרא משום דקם ליה רב נחמן כוותיה הלכך מותר לתת מלח בקדרה לאחר שהעבירה מעל גבי האור.

ומהא שמעינן שאף על פי שכלי ראשון מבשל, דווקא דברים הקלים להתבשל, כמים ושמן ותבלין וכיוצא בהן. אבל דברים הקשים להתבשל אין מתבשלים בו, דהא במלח אסיקנא לקולא. אלא לפי שאין אנו בקיאים בטבעי הדברים אנו אוסרין לתת כל דבר בשבת בתוך כלי ראשון בר ממאי דאפשיטא בגמרא להיתרא.

דברי הר"ן מחוללים מהפך ביחס למה שלמדנו בשיעור הקודם. עד כה הנחת הלימוד הייתה שאם לא נאמר אחרת, אסור לתת לכלי ראשון, ואילו כלי שני מותר, אם אינו ברשימת קלי הבישול.

לאור פסיקת הריף, המתיר לתת מלח לכלי ראשון, הר"ן לומד שיש להפוך את התמונה. הכלל העקרוני הוא שיש דברים שמתבשלים בקלות (כמו - תבלינים), ואותם אסור לתת לכלי ראשון. כמובן שיש דברים שמתבשלים בקלות יתרה - מליח הישן וקוליים האיספנין, ואותם אסור לתת גם לכלי שני. אך אוכל רגיל איננו מתבשל בקלות, ואין איסור ליתנו לכלי ראשון.

הלכה למעשה הר"ן פוסק שאיננו בקיאים בטבעי ותכונות האוכל. לכן אסור לתת לכלי ראשון כל מאכל שאין לגביו מקור שאיננו מקלי הבישול. מסתבר שלשיטתו לכלי שני ודאי שמותר לתת כל מאכל, אלא אם כן יש מקור מפורש שהוא מקלי הבישול.
ראשונים אחרים נקטו בעמדה הפוכה -

ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן - קב]

אין בישול תלוי לא בכלי ראשון ולא בכלי שני, אך לפי שהוא דבר המתבשל – פעמים שהוא דבר רך ומתבשל אף בכלי שני, ויש דבר קשה, שאפילו בכלי ראשון אינו מתבשל, ויש דבר המתבשל בכלי ראשון ולא בכלי שני, כדאמרין בפרק כירה [שבת מ"ב ב' – והוא מפרט את דברי הסוגיה שלנו] ... שלא כל הדברים שווין – למלח איכא דאמרי, ובשרא דתורא בכלי ראשון לאו בישול, לפי שראשון בישולו. הלכך יזהר אדם שלא להכניס בשבת שום דבר בכלי שני ואף בכלי שלישי שהיד סולדת בו שאין אנו בקיאים בדברים רכים וקשים מי הוא מתבשל בכלי שני ומי הוא שאינו מתבשל.

הנחת העבודה עד כה הייתה שאסור לשים אוכל בכלי ראשון, ומותר בכלי שני, למעט חריגים מסוימים. אך לאור המשנה והסוגיה היראים מסיק שאין אפשרות לקבוע כלל שכה! כלי ראשון מבשל את שהוא מבשל, כלי שני מבשל את שהוא מבשל, וכן כלי שלישי. ממילא כל עוד אין לנו מידע אודות מאכל מסוים, עלינו לחשוש שהוא עלול להתבשל בכל כלי. עיון בדברי הסמ"ג מפנה אותנו לפסיקה נוספת של היראים –

ספר מצוות גדול לאוין סימן סה

פסק הר"ר אליעזר (ממ"ץ, ע"י יראים רעד דף קלד, ב) אעפ"י שאין בישול אחר בישול ... מכל מקום יש בישול אחר אפוי וצלי ... הלכך יזהר אדם שלא יתן פת אפוי אף בכלי שני בשבת במקום שהיד סולדת בו, גם מצלי יזהר אדם ... דיש דברים שמתבשלין אף בכלי שני כדאמר לעיל (שם ביראים עמ' א) דמלח בכלי שני נמי בשלה ואין אנו בקיאים בדברים הקלים להתבשל, וראוי להחמיר בכולן הטור מביא את פסיקתם ותמה עליהם –

טור אורח חיים הלכות שבת סימן שיח

ותימה למה אסרו (היראים והסמ"ג) בכלי שני? ואפשר דמדמי ליה למלח, דקאמר בגמרא לחד לישנא שמבשל אפילו בכלי שני. ואינו נראה לאוסרו בכלי שני נראה שהטור הולך בדרכו של הר"ן. גם לדעתו אין הצדקה להנחה שכל מאכל נחשב כ'קלי בישול' אם לא נאמר מפורשות אחרת. החזון איש מבאר את המחלוקת –

חזון איש אורח חיים סימן נב אות יח

פלוגתת הסמ"ג והטור בליתן פת בכלי שני שהיד סולדת בו - דעת הסמ"ג דאסור, דהא מבואר בגמרא (מ"ב ב') לחד לישנא דמלח מתבשל אף בכלי שני, ושמעינן דאין כלי ראשון תנאי בעיקר מלאכת הבישול, רק שכן הוא המציאות ברוב הדברים, שאין מתבשלין בכלי שני, אבל דבר רך, שנוח להתבשל, ומתבשל בכלי שני – יש בו משום בישול אף בכלי שני. וגם הטור מודה בעיקר הדבר, אלא דסבירא ליה דאין לנו לחוש בפת, כיון דלא מצינו בגמרא אלא במלח, אין לנו לחוש לדברים אחרים

המחבר בשו"ע מביא את שתי הדעות ללא הכרעה. הרמ"א כותב שנהוג להחמיר כדברי הסמ"ג –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח הלכה ה

יש מי שאומר דדבר שנאפה או נצלה, אם בשלו אח"כ במשקה יש בו משום בישול, ואסור ליתן פת אפילו בכלי שני שהיד סולדת בו, ויש מתירין בכלי שני: ויש מקילין אפילו בכלי ראשון: ונהגו לזהר לכתחלה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת.

בהמשך לדיון אודות בישול אחר אפיה, מוסיף הגר"ז מלאדי –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שיח סעיף יב

... ויש מי שמסתפק וחושש מחיוב חטאת גם בכלי שני שהיד סולדת בו, מפני שיש דברים רכים שמתבשלים גם בכלי שני ואין אנו בקיאים בהן, ושמא גם הלחם נקרא רך לענין זה ומתבשל גם בכלי שני שהיד סולדת בו. וכן יש להסתפק ספק זה גם בשאר דברים ויש להחמיר בכולן לבד מבתבלין שהתירו חכמים בפירוש ליתנם בכלי שני ... אבל במבושל אין להחמיר כלל, אפילו בכלי ראשון, שלדברי הכל אין בישול אחר בישול בדבר יבש ... ונהגו לזהר לכתחלה כסברא הראשונה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו, אבל בדיעבד יש להתיר אפילו בכלי ראשון כסברא האחרונה.

הגר"ז פוסק לכתחילה כיראים, שיש לחשוש בכל דבר שלא ידוע לנו אם הוא מקלי הבישול. ברם, גם המחמירים מסייגים את החומרה – א. אין לאסור בדיעבד. ב. החשש הוא ביחס לדברים שאין לגביהם מידע אחר. ישנם מאכלים שתכונתם ידועה, כתבלינים וכדו'.

❖ הרחבות – מה נחשב תבלין – לימון, בצל, ועוד

משנה ברורה סימן שיח ס"ק מב

הוא הדין דלדעה זו יש להחמיר נמי בשאר דברים שלא ליתנם בכלי שני.

ברם החזון איש חולק על כך –

חזון איש אורח חיים סימן נב אות יח

כתב במשנה ברורה דיש להחמיר בכל דבר שאין היתרו מבואר בגמרא. ומיהו יש לומר, כיוון ד(יש דברים ד)מבואר בגמרא שאין מתבשלין בכלי שני ... אין להחמיר רק בפת המבואר בסמ"ג, ומשום שהוא כבר אפוי נוח להתבשל, אבל לא בשאר דבר

החזון איש הולך בדרכו של הר"ן. יש מאכלים שנתבאר בגמרא שיש לחשוש שיתבשלו אפילו בכלי שני, ויש גם מאכלים שמסתבר שמתבשלים בקלות, ועל כן יש לחשוש אף בהם. אך אין זה אומר שיש לחשוש שכל מאכל אחר הוא גם מקלי הבישול!
אכן, הרב עובדיה פוסק שההולכים כשיטת המחבר יכולים לסמוך על הטור והר"ן לכתחילה –

חזון עובדיה הלכות מבשל סעיף ב עמ' שעו

יש אומרים שאף על פי שאמרו חז"ל יכלי שני אינו מבשלי, מכל מקום יש דברים רכים שמתבשלים בכלי שני שהיד סולדת בו, ואין אנו בקיאים בין רכים לקשים ... ויש חולקים ואומרים שאין הבדל בזה בין קשים לרכים, שכולם אינם מתבשלים בכלי שני. והלכה כלשון אחרון, ומיהו האשכנזים נוהגים להחמיר כדעה הראשונה.

לסיכום –

במשנה אחת (שבת מב) נאמר שמותר לתת תבלינים לכלי ראשון, ולא לכלי שני. אך במשנה אחרת (שבת קמה ב) נאמר שיש דברים שמתבשלים ביתר קלות, עליהם אסור לערות (לפי בעלי התוספות – גם עירוי מכלי שני נאסר).

הגמרא (מב ב) דנה אודות מלח, ועולות שלוש התייחסויות – 1. מלח הוא מקלי הבישול, ואסור לתת אותו בכלי שני. 2. מלח הוא כתבלין – אסור בכלי ראשון ומותר בכלי שני. 3. מלח הוא מ'קש' הבישול, ומותר להוסיף אותו אפילו בכלי ראשון שהוסר מהאש.

מתוך כך שהיו כאן מגוון התייחסויות, עלו בדברי הראשונים שני כיוונים הפוכים – לפי הר"ן, וכך משמע בדברי הטור, נקודת המוצא היא שמותר לתת מאכל לכלי שני (הר"ן מעיר שעקרונית הוא היה מתיר אפילו בכלי ראשון! אך למעשה לא מקל עד כדי כך), וכך משמע מדברי החזון איש. הרב עובדיה פוסק כדבריהם (להולכים בשיטת המחבר).

לפי היראים והסמ"ג יש להניח שכל דבר שאיננו בקיאים בטיבו אסור לתת בכלי שני. הרמ"א מביא שכך נהגו. בדרך זו פוסקים שו"ע הרב והמשנה ברורה. אך גם הפוסקים הללו מודים שכך נהוג לכתחילה, ובדיעבד ניתן לסמוך על השיטות המקלות.

הערה – הנפקא מינה המובאת בסמ"ג, ובהמשך בשולחן ערוך, הייתה נתינת פת למרק. יש להעיר על כך שתי הערות – א. בדרך כלל המרק שלנו מוגש בכלי שלישי (עין בשיעור הקודם בהגדרת המצקת). שנית – כשמדובר בשקדי מרק, יש לדון בנושא בדין בישול אחר בישול אחר טיגון –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק א סעיף סא

שקדי מרק או אטריות מטוגנות בשמן הנמכרות כשהן מוכנות לאכילה – מותר לתת אותם אפילו בכלי ראשון אם אינו עומד על האש, כי הטיגון בריבוי שמן נחשב לבישול ואין איסור בישול אחר בישול.

❖ הרחבות – טיגון כבישול

ב. מלח – למעשה, ונפקא מינות

כאמור, הריף והר"ן פוסקים להקל לתת מלח לכלי ראשון שהוסר מהאש. וכן פוסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק כב הלכה ו

קדרה רותחת, אף על פי שהורידה מעל האש, לא יתן לתוכה תבלין, אבל נותן לתוכה מלח, שהמלח אינו מתבשל אלא על גבי אש גדולה

אך בעלי התוספות מביאים את פסיקת הרשב"ם –

תוספות מסכת שבת דף מב עמוד ב ד"ה 'והיינו'

פסק רבינו שמואל שמותר לתת מלח בתבשיל בשבת אפילו בכלי ראשון שהעבירו מן האור. והמחמיר כלישנא קמא, שלא ליתן מלח בקערה כל זמן שהיד סולדת בו, תבא עליו ברכה המרדכי מביא את המחלוקת, ומוסיף טעם נוסף להקל –

מרדכי מסכת שבת פרק כירה רמז שח

מוהר"ר דן אמר לי דממלח שלנו, דמתקנין אותו על ידי בישול, אין לחוש, כדתניא [לקמן דף קמה ב] כל שבא בחמין לפני השבת כו'.

מכיוון שהמלח התעשייתי עובר בישול, אין הצדקה להחמיר! ובכל זאת מסיים –

ומכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה שלא ליתן מלח אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו הואיל ואיכא איסור דאורייתא בבישול.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיח סעיף ט

... מלח מותר ליתן לתוכו כיון שהעבירו מעל האש, דצריכא מלחא בישולא כבשרא דתורא ... וי"א אוסרים לתת מלח אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו: והמחמיר תבוא עליו ברכה.
המשנה ברורה מעיר על כך –

משנה ברורה סימן שיח ס"ק עא

והני מילי במלח שחופרין, אבל מלח שעושין ממים שמבשלין אותם – אין בו משום בישול לכולי עלמא, דאין בישול אחר בישול.

שוב לדיון המופיע בגמרא. לכאורה המחלוקת שבגמרא מפתיעה. מדוע היא קיצונית כל כך? איך יתכן ששיטה אחת תאמר שמותר לתת לכלי ראשון, והאחרת תאמר שאסור לתת אפילו לכלי שני?
מצד אחד, חום די מינימלי גורם למלח להינמס ולהתערב בתבשיל. מצד שני, טעם המלח לא משתנה עם נתינתו בתבשיל. הוא נמס ומתערבב, וממילא משפיע, על יתר התבשיל. האם הערבוב הזה הוא בישול?

סוכר

מתוך הבנה זו, הרב מאיר אייזנשטט (מגדולי פולין ואוסטריה בסוף המאה ה-17 ותחילת ה-18. רבי יהונתן אייבשיץ היה מתלמידיו, ונכדו חיבר את ה'פתחי תשובה') פוסק פסיקה משמעותית ביחס לסוכר –

שו"ת פנים מאירות חלק א סימן פד

ראיתי במדינות אשכנז שמביאים בשבת מים רותחין בכלי ראשון מבושלים עם עשבים שקורין טע"א /תה/ ומערים מכלי ראשון לתוך קערות קטנות שיש בהם צוקר /סוכר/. וקצת פיקפקו בדבר זה, דהוי כמבשל בשבת הצוקר!
המנהג הרווח במדינות אשכנז היה לערות תה רותח ישירות מכלי ראשון על הסוכר שבכלי. האם מותר לערות מכלי ראשון על תבלין?

ונראה לי דהיתר גמור הוא. דהא הצוקר כבר נתבשל בבית אומן, ואין בישול אחר בישול בדבר יבש. אף שהצוקר נימוח מכל מקום יש לו דין דבר יבש דהא פי' רש"י על מתניתין כל שבא בחמין בע"ש שורין אותו בחמין בשבת פי' רש"י שורין אותו כדי שיהי נימוח והאי שריא הסכימו כל הפוסקים דאפילו בכלי ראשון. הרי להדיא שאף על פי שנימוח אחר כך יש לו דין דבר יבש, ואפילו בכלי ראשון מותר ליתן הצוקר. וכן מצאתי בהדיא שכתב הרב הגאון מגן אברהם (סימן ש"י"א) דמלח שעושים ממים שמבשלין אותם אין בו משום בישול ... אף שהוא נימוח.

הפנים מאירות פוסק שדינו של הסוכר כדינו של המלח. מכיוון שמבשלים אותם לפני השיווק, מותר לתת אותם אפילו בכלי ראשון!
אך, כפי שכבר כתב הרב אייזנשטט, פוסקים רבים מפקפקים בהיתר זה –

זרע אמת חלק א תשובה לח

לעניות דעתי אין לסמוך על זה, מכמה טעמי –
חדא – דנראה קצת דמה שעושים בצוקער מתחילתו אינו בישול, אלא כעין אפיה. ואם כן הוה ליה כבישול אחר אפיה, דאסור לדעת הרבה פוסקים....
ועוד, דכיוון דלא נגמר עשייתו ותכליתו של הצוקער, דאין דרך לאכול את הצוקער בעיניה, אלא מחוי ... הוה ליה כאילו לא נתבשל כל צרכו, ואסור לגמור בישולו.

לגבי השיקול השני, שהבאת הסוכר ממצב שלא רגילים לאכול אותו למצב בו רגילים לאכול אותו, נדון בהרחבות.

❖ הרחבות – "מכה בפטיש" על ידי בישול

עירו על יבש שנמס מיד

אך בפוסקים מובאת סיבה נוספת לאסור – מצד בישול אחר בישול דבר לח! מדוע הסוכר נחשב לח?

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רנג הערה על מגן אברהם ס"ק מא

כיון שבא מועט רותחים על השומן, נמס ונמוח, וכששופך אחר כך עוד הרותחים, הוא מבשל הלח!

נציג את הרעיון של רעק"א בהקשר שלנו – אדם שם סוכר בכוס, ומערה עליו מים מהמיחם. הטיפות הרותחות הראשונות ממיסות את הסוכר. יתר הכוס היא עירו כלי ראשון שמעורה על סוכר נחלי. זו פעולה של עירו מכלי ראשון על דבר לח!
אך הוא מתלבט בזה –

אולי יש לומר דעל ידי תחלת השפיכה שבא על השומן נעשה השומן רותח דכלי שני, וסמכין על הדין דבלא נצטן לגמרי אין בשול אחר בשול

הוא מציע לדחות את החומרה – גם אם זה נכון, השומן הוא בחום כלי שני. מנהגנו להחמיר בבישול אחר בישול רק התבשיל הצטן לגמרי (עיין שיעור 14). אם כך, ההצדקה להחמיר במקרה שלנו תלויה בשאלה אם הקולא, להתיר בישול אחר בישול אם התבשיל לא הצטן לגמרי, היא רק אם היה בחום כלי ראשון, או בכל חום –

אף דנלע"ד דזהו רק כשלא נצטן לגמרי מבשולו דלא פקע שם בשול ממנה אבל בנצטן לגמרי דאזדא שם הבשול ממנו אם אחר כך הורתחו מעט הוא דבר חדש, ואסור לגמור בשולם

אם נקבל את דברי רעק"א, יהיה אסור לערות מכלי ראשון על אבקה שתימס, גם אם התבשלה קודם לכן.

כפי שלמדנו, המרדכי כותב שראוי להחמיר שלא להוסיף מלח לכלי שני, אפילו אם הוא התבשל. המנחת יצחק מסביר שהצעה זו של רעק"א היא הבסיס לחומרה זו –

שו"ת מנחת יצחק חלק א סימן נה

המרדכי פרק כירה (סי' ש"ח), כתב לענין מלח דהמחמיר תבא עליו ברכה, וכתב המחש"ק דטעם המרדכי משום דהמלח נימס ונעשה לת, והמג"א (שט"ז סק"מ) ס"ל, דכה"ג יבש מיקרי דאזלין בתר השתא ע"ש ... המהר"מ שיק (חאו"ח סי' קל"ב), הוכיח מסתימת דברי הרמ"א (בסעי' ט"ז) לאסור במלח, אף על גב שהמלח שהי' מצוי אז היה מבושל כבר ... הוא משום דס"ל כמ"ש בד"מ שם (אות ג') דהמחמיר תבא עליו ברכה כדברי המרדכי

הטעם להחמיר הוא מפני דברי רעק"א – שמאחר שנימוח, הוא נחשב לח, אם כן, רגע אחרי תחילת עירוי המים הורתחים אסור להמשיך לערות עליו מכלי ראשון! מטעם זה אסר לערות מכלי ראשון על קפה נמס, למרות שהוא כבר התבשל –

... בנעס-קאפע, דנימס לגמרי ומתערב עם המים, דמי לגמרי לדין מלח וציקער הנ"ל ... ושייך הא דכתב המרדכי המחמיר תבא עליו ברכה ... ומהאי טעמא ... כתב בספר זרע אמת שטוב לערות הקאפע בכוסות ואחר כך לתת בו הצוקער עיין שם, וכן כתב בסידור הרב בהלכתא רבתא לשבתא, דאף על פי שאין בישול אחר בישול בדבר יבש, מכל מקום אם חוזר ונמחה ממנו קצת, יש בו משום בישול בלחלוחית המחוי אם היד סולדת בו, ולכן ... לא לשפוך מכלי ראשון שהיד סולדת בו על הציקער, כי מאחר שהציקער נמחה יש בו משום בישול ... וכמו כן הוא בנידון דידן, די ש ליזהר מלערות עליו מכלי ראשון שהיד סולדת בו, דהרי חוזר ונמחה הקאפע.

וכך פסקו המשנה ברורה והשש"כ –

משנה ברורה סימן שיח ס"ק עא

בצוקע"ר מותר מהאי טעמא ליתנו בכלי ראשון לאחר שהעבירוהו מן האש, ויש שמפקפקין בזה. וטוב ליזהר מכלי ראשון לכתחלה.

לכתחילה סוכר שהתבשל הוא כמו מלח, ומותר לתת אותו לכלי ראשון, אך ראוי להחמיר.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק א סעיף מט

טוב להימנע מערוי מים מכלי ראשון על סוכר, סכרין, קפה נמס, תמצית מרק, אבקת חלב או אבקת קקאו המוכנה לשימוש, אפילו אם התבשלו בתהליך הייצור (ובסעיף נד כתב שהוא הדין למלח).

הערה קלח

ונראה טעמו ע"פ מה שכתב רע"א, דדבר יבש שנמס והפך ללח – יש שחששו לחושבו ללח.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק א סעיף נה

מותר לתת בתוך כוס מים חמים – כשהכוס כלי שני – סוכר או סכרין, תמצית מרק, או אבקת קקאו מוכנה לשימוש. וכן קפה ותה נמסים, כיוון שחומרים אלו התבשלו בשעת ייצורם.

הוא הדין לשאר תחליפי מלח וממתיקים – מותרים בכלי שני, אך בתנאי שהתבשלו –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק א סעיף ס

לגבי מלח בישול ותחליפי מלח למיניהם, מן הדין לוודא את אופן ייצורם (מלח סדום, בידוע שאינו מזוקק, ולכן טוב להחמיר בו)

הערה קפב

לפי עדות מומחים החומרים שמהם מייצרים סכרין ושאר ממתיקים – מבושלים, אך במדריך לכשרות בד"ץ העדה החרדית מובא שיש בהם רכיבים שאינם עוברים בישול, ולכן יש להשתמש בהם בשבת רק בכלי שלישי

הערה קפה*

במדריך הני"ל הביא שיש לחשוש בקפה שיש בו טעמים, ובמלבין קפה, אבקת מרק, מטרנה וכדו' יתכן שמוסיפים ויטמינים שאינם מבושלים, ולכן יש ליתנם רק בכלי שלישי

להלכה עולה שעקרונית היה מותר לערות על סוכר קפה נמס וכו' מכלי ראשון. אך מכיוון שחוששים לדברי רעק"א, שאחרי רגע ההמסה הם נחשבים לחים, עדיף להוסיף אותם לכלי שני. ובעניין מנה חמה –

שו"ת במראה הבזק חלק ח תשובה יז

שאלה : אנו מכהנים כשליחים מישראל בתפקידי חינוך ורבנות. בחנות של המוצרים הכשרים מוכרים את המוצר "מנה חמה" מישראל. ברצוננו לדעת מה דין הכנתה בשבת **תשובה :**

- א. מותר להכין בשבת מנה חמה העשויה מאטריות וקוסקוס וכד', שאינה הופכת לעיסה.
- ב. אם יש בה תבלינים ועלים שאינם מבושלים - אין לערות מים חמים מכלי ראשון לתוך המנה החמה, אלא יערה עליה מים מכלי שני. אם התבלינים נמצאים בשקית נפרדת - אפשר להוסיף אותם למנה לאחר שעירה את המים מכלי ראשון.
- ג. לחוששים לבישול תבלינים אף בכלי שני - יערה למנה חמה מים מכלי שני.

❖ הרחבות – תשובת מראה הבזק - הכנת מנה חמה בשבת

קפה

דיון מקביל עולה בהקשר של קפה (לא נמס!). פולי הקפה עוברים קלייה. מעבר לשאלת בישול אחר קליה (שלכאורה מקביל לבישול אחר צליה), בגינת ורדים הציע לאסור הכנת קפה מטעם אחר –

שו"ת חתם סופר חלק א (אורח חיים) סימן עז

בתשובת גנת ורדים ... כתב – הכא מוציא טעמו לתוך המים, ויש בזה בישול, אף על פי שכבר נתבשל ... ולעני"ד לא דק, בחליה מכבוד תורתו ... דבר מאכל שנתבשל, שראוי לאכול בפני עצמו, הרי כבר נגמר בישולו, וכשנותנים מרק רותח על קטניות שנתבשלו יבש אין ספק שהמרק קולט טעם קטניות ועל שם כך שופכים עליהם בשבת ואוכלים אותו כך, וכן תרנגולתא דר' אבא בשבת קמ"ה ע"ב אין ספק כששפכו עליה רותחין אותן רותחין נעשו רוטב ומרק של בשר ... וגדולה מזה – מלח שנתבשל ממים – יש מתירים לתתו לתוך התבשיל בשבת, משום אין בישול אחר בישול. והרי בוודאי יהיב טעמיה לתבשיל! מכל מקום, כיון שכבר נתבשל כל צרכו, שוב לית ביה משום בישול.

הגינת ורדים מציע לאסור הכנת קפה בשבת מכיוון שנתנית הטעם למים נחשבת בישול. החתם סופר דוחה את דבריו – זו בדיוק הסוגיה של מלח! המלח נותן את טעמו בתבשיל, ואף על פי כן רוב מוחלט של הראושנים מתיר נתינת מלח, אפילו שאינו מבושל, אפילו לכלי ראשון! (כפי שכבר רמזנו, ניתן להציע שזו המחלוקת בגמרא – אם נתינת הטעם של המלח נחשבת בישול, וממילא יש לאסור גם בכלי שני, או שזהו רק פיזור טעם, ולא בישול, בישול המלח ממש דורש חום משמעותי יותר, ולכן אין לאסור אפילו בכלי ראשון). ברם, חשוב לציין שלמסקנה החתם סופר אוסר את הכנת הקפה מחמת שזה בישול אחר קליה –

אך הרי בש"ע [סעיף ה'] מביא שיטת הרא"מ, ונוהגים להחמיר כמותו שיש בישול אחר אפייה וצלי וקלוי. אם כן אזדא ההיתר הני"ל

בסופו של דבר החת"ס אוסר הכנת קפה שחור בעירו כל ראשון, מכיוון שזה בישול אחר קליה.

❖ הרחבות – מהי דעת החתם סופר בכלי שני, והאם מותר לערות אחר עירו על קפה קלוי?

אך חשוב לשים לב ליסוד העומד בבסיס דברי החת"ס – החת"ס הסביר שהמחלוקת במלח היא האם ערבוב הטעם אומר שיש בישול. מאחר שרוב הראשונים הקלו, החומרה של הגינת ורדים נדחתה. הפוסקים מתבססים על יסוד זה במספר פסקים אחרים –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עז תשובות טו-טז

מה שעיינו רואות (שהחום מפזר את הטעם) אינו כלום, דהא מלח רואין אנו שבחם קצת מרגישין טעם המלח כמו בשמו אותו בחמין שהיד סולדת, ומכל מקום הלכה כר"נ (שבת מ"ב ע"ב), דאפילו ראשון לא בשלה. ואף לרב יוסף לא בשלה אלא בכלי ראשון, אף שאין אנו מרגישין שום חלוק בטעם בין מלח בכלי ראשון ובין בכלי שני ... אלמא דבשול הוא ענין אחר, דהוא תועלת שאיכא במלח על ידי הבשול יותר מהרגשת טעם מלוח, שזה איכא אף בצונן גמור, דמלח שאינו מבושל נמי נותן טעם מלח ... ומכל מקום אין בזה תועלת הבשול, ואמדו חז"ל שהוא דוקא בחום גדול מאד עד שלהלכה הוא דוקא כבשרא דתורא

ומכיוון שהשפעת הטעם אינה המדד לבישול, ממילא מתיר הכנת קפה נמס –

פשוט שאם האמת שקפה נמשכת במים אחר שקלו גרעיני הקפה – הוא דבר מבושל אם בשלו כל צרכו. ומסתבר שהוא אמת, מדנמוח הקפה ונמש לגמרי, וגם החום של שמונה מאות (מעלות פרנהייט), שבשביל זה נתיבש כל כך שנעשה אבק, הוא גם כן בשול, וממילא אין בשול אחר בשול, דהא יבש הוא. ומה שמרגישים טעם אחר בקפה שנמוח במים קרים מקפה שנמוח במים רותחים אינו כלום כדהוכחתי ממלח ... ומה שהביא ... בשם זרע אמת, שאסור לערות מכלי ראשון על צוקער /סוכר/ אף שמבשלין אותו ... אולי נסתפק דשמא אינו מבושל, או מחמת שלא ידוע לאינשי, וקפה נמש ידוע להאינשי שהוא מבושל, וגם כמדומני שנוהגין להיתר בצוקער כהפמ"א שמביא שעי"ת שם. איברא דאני מחמיר לעצמי בין בקפה נמש ובין בצוקער ליתן בכלי שלישי אבל לדינא אין להחמיר.

כפי שלמדנו (בשיעור 15 עמוד 8) הרב עובדיה פוסק שאין איסור ביטול אחרי אפיה או צליה. ממילא מתיר גם קפה שחור קלוי –

שו"ת יחיה דעת חלק ב סימן מד אות ד

אמנם ... בשו"ת גנת ורדים (כלל ג סימן ב) אסר לערות מים רותחים על קפה בשבת, משום שחשש לסברת היראים שיש ביטול אחר צליה או קליה, ועוד, שאין אבקת הקפה ראויה לאכילה בעינה. אולם הגאון רבי יעקב פראג'י, אב"ד אלכנסדריא של מצרים, בתשובתו שם, השיב על דבריו, והעלה שהעיקר להתיר, כי העיקר להלכה כמו שכתב מרן השלחן ערוך שאין ביטול אחר צליה, וגם אבקת הקפה הטחון ראויה לאכילה, והולכי דרכים אוכלים ממנה, כי טעמה ערב, והאוכל ממנה נהנה. (ורבים מערבים אבקת קפה עם סוכר ואוכלים ממנה). גם הגאון רבי משה בן חביב, אב"ד ירושלים, בתשובתו שם, העלה להקל לתת אבקת הקפה לכוס שיש בו מים רותחים, שכלי שני אינו מבשל. ומכל שכן לפי מה שמבואר בכנסת הגדולה שהעיקר כסברא השניה שבשלחן ערוך, שאין ביטול אחר צליה, שלפי זה מותר אף לערות עליה מים רותחים מכלי ראשון. וכן הסכים הגאון רבי אברהם יצחקי, אב"ד חברון, בתשובתו שם, שהעיקר כסברת המתירים שבסעיף ה' שאין ביטול אחר צליה, והוא הדין שאין ביטול אחר קליה. וכן הגאון רבי משה חיון בתשובתו שם, הסכים בפשיטות לדברי המתירים. והביא דבריהם הגאון רבי יהודה עייאש בספר מטה יהודה (סימן שיח סק"ב), וכתב שלדברי המתירים שומעים כי הם הרבים, וטעמם ונימוקם עמם. וכן מסתבר. והן אמת כי רבינו הרמ"א בהגה כתב להחמיר כדעת היראים שיש ביטול אחר אפיה וצליה, ולפי זה אין להתיר כלל עירוי מים רותחים מכלי ראשון על הקפה בשבת, אלא יש לערות הרותחים לתוך כוס, וממנה יערה לכוס הקפה וכן ראוי לאחינו בני אשכנז היוצאים ביד רמ"א להחמיר בזה.

לסיכום הדיון – השלכות דינו של הוספת מלח לכלי ראשון או שני בשבת –

בגמרא עלו שלוש אפשרויות ביחס למלח – 1. מותר ליתנו אף לכלי ראשון. 2. כתבלין – מותר ליתנו לכלי שני, ולכלי ראשון אסור. 3. קקלי הביטול – אסור לתת אותו אפילו לכלי שני.

רוב הראשונים (רי"ף רמב"ם ר"ן ורוב בעלי התוספות) פסקו להלכה שמותר לתת מלח לכלי ראשון. אך בעלי התוספות הוסיפו שהמחמיר תבוא עליו ברכה. המרדכי אף צייטט בעלי תוספות שכתבו שאפילו אם המלח עבר ביטול קודם לכן, בכל זאת המחמיר תבוא עליו ברכה.

מדוע ראוי להחמיר אפילו אם המלח עבר ביטול? המנח"י מביא פוסקים שהסבירו שכיוון שהמלח נמש מיד, המשך העירוי עליו הוא עירוי מכלי ראשון על לח, ויש בזה ביטול אחר ביטול! רעק"א כתב כך מסברא, ולא הכריע באופן ברור.

וכך נפסק בשולחן ערוך – מדינא מותר, והרמ"א מוסיף שהמחמיר תבוא עליו ברכה.

מהי ההתלבטות? מדוע יש מחלוקת כה קיצונית ביחס למלח? מצד אחד, טעם המלח מתפזר בחום נמוך. מצד שני, פיזור הטעם אינו בהכרח מוגדר כביטול.

השלכות לדבר זה:

סוכר – הפנים מאירות כותב שכשם שהתפזרות המלח איננה נחשבת ביטול, הוא הדין לסוכר. הסוכר מתבשל בשלב ההפקה, לפיכך אין איסור לתת אותו לכלי ראשון. הזרע אמת מפקפק בזה, אך נראה שהפוסקים אינם חוששים לדבריו. מצד שני, על סמך דברי המרדכי, המשנה ברורה והש"כ פוסקים שראוי להחמיר ולתת לכלי שני, וכן פוסק במנחת יצחק ביחס לקפה נמש.

קפה – קפה שחור קלוי – פוסקי אשכנז אוסרים את הכנתו בכלי ראשון מדין ביטול אחר קליה, והרב עובדיה מתיר.

בגינת ורדים מציע לאסור מטעם נוסף – מכיוון שטעם הקפה מתפזר על ידי החום. החת"ס דוחה את דבריו בטענה שזו בדיוק ההוה אמינא לאסור במלח, והיא נדחתה!

באגרות משה פוסק על סמך זה שמכיוון שמוכח מהדין של מלח שפיזור הטעם אינו מורה על ביטול, ואין ביטול אחר ביטול, מותר לשים סוכר או קפה נמש בכלי ראשון (ברם על עצמו החמיר).

בש"כ כתב ש"טוב להימנע", ולהכין דווקא בכלי שני, שכן לדעתו המחמיר תבוא עליו ברכה, אף על פי שמעיקר הדין מותר.

ג. כלי שלישי והכנת תה

ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן - קב]

אין בישול תלוי לא בכלי ראשון ולא בכלי שני ... הלכך יזהר אדם שלא להכניס בשבת שום דבר בכלי שני ואף בכלי שלישי שהיד סולדת בו שאין אנו בקיאים בדברים רכים וקשים מי הוא מתבשל בכלי שני ומי הוא שאינו מתבשל.

היראים חולק על ההגדרה הקטגורית של הכלים השונים. קיומם של קלי בישול מוכיח שאין להיצמד להגדרה של הכלי, אלא המציאות – האם המאכל מתבשל או לא. ממילא יש לבחון כל מאכל לגופו, ולהכריע באיזה כלי הוא מתבשל. אמנם בגמרא החזירו רק כלי ראשון ושני, אך לפי הגיון זה, אין סיבה קטגורית להקל יותר בכלי שלישי מאשר בכלי ראשון, והכל לפי טבעו של המאכל. השולחן ערוך פוסק כחומרה של היראים, ואוסר לטבול פת במרק בכלי שני. אך קודם לכן היראים פוסק שיש לחשוש על כל דבר גם בכלי שלישי. האם כוונת השו"ע הייתה לאסור גם בכלי שלישי?

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שיח ס"ק טו

למאן דאוסר בסעיף ה' בכלי שני, אפשר דאין לחלק אף בכלי שלישי ורביעי, כל זמן שיד סולדת בו יש להחמיר, ועיין ... במגן אברהם ... משמע דיש לחלק בין כלי שני לכלי שלישי ורביעי ... כשכבר הונח בכלי שלישי יש לומר דמותר לטבול פת בתוכו.

המשנה ברורה הבין שהכריע להקל בכלי שלישי –

משנה ברורה סימן שיח ס"ק מז

ובכלי שלישי מצדד הפרי מגדים להקל.

הרב פיינשטיין הכריע שבהלכות שבת אין 'כלי שלישי' –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד שאלה טו

לעניות דעתי לא נראה כלל לומר דאיכא דברים שמתבשלים בכלי שלישי. דלא מצינו אלא שבכלי שני יש דברים המתבשלים וממילא מאחר שאין אנו יודעים יש לאסור כל דבר, ובכלי שלישי לא מצינו.

הדיונים של חז"ל הם רק על כלי ראשון ושני. כלי שלישי לא נזכר בדבריהם. לכן – המחמיר לא לתת מלח בכלי שני – תבוא עליו ברכה. אך בכלי שלישי אין עניין להחמיר –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד שאלה יז

כתבתי לעיל דבכלי שלישי לא מצינו שאיכא דברים שמתבשלים, ובמלח הא מפורש בגמרא להלישנא דאמר אביי תני ר' חייא מלח לחומרא דבכלי שני נמי בשלה, ואם כן ודאי לא שייך להחמיר בכלי שלישי.

החזון איש פוסק להיפך –

חזון איש אורח חיים סימן נב אות יט

לא מצינו מקור לחלק בין שני לשלישי, ואם דברים מתבשלים בשני, מתבשלים בשלישי, ואין הדבר הלוי אלא בחם המים, שיהיו חמים שהיד סולדת בהם ... ועל הרוב אין כלי שלישי יד סולדת, לכן הקילו.

הרב פיינשטיין סובר שמכיוון שכלי שלישי אינו מחזק, אין מקור להחמיר בו. החזון איש כותב להיפך – אין מקור להקל בכלי שלישי יותר מבכלי שני! אם אסור בכלי שני, ובכלי שלישי מדובר באותה רמת חום, מניין להקל?

(יש להעיר שהיראים כן הזכיר את הכלי השלישי במפורש: "יזהר אדם שלא להכניס בשבת שום דבר בכלי שני ואף בכלי שלישי", ממש כדברי החזון איש)

ברם לכאורה יש דברים שרואים שמתבשלים גם בכלי שלישי, ובהם מסתבר שלא תהיה מחלוקת –

הערות לשמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק א הערה קמח

שמעתי מהגרש"ז אורבך דיש להחמיר בביצה גם בכלי שלישי ... שרואים בחוש שביצה מתבשלת כאשר מחליפים את המים כמה פעמים.

הכנת תה

האם מותר להכין תה בכלי שלישי בשבת? יש שתי סיבות לאסור –

א. לכאורה נראה בעינינו שתה מתבשל בכלי שלישי באותה מידה שהוא מתבשל בכלי שני. בהקשר של תה, נראה שטענת היראים בהחלט מוצדקת.

ב. למדנו שאסור להכין קולייס האיספנין מעירוי כלי שני, מכיוון שהוא מקלי הבישול, וכך רגילים להכין אותו. דרך העולם להכין תה בעירוי כלי שני, ואף בעירוי כלי שלישי!

מטעמים אלו, יש מגדולי הפוסקים האוסרים להכין תה אף בכלי שלישי –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שיח סעיף כח

כיון שנתבאר דכל דבר שהדחתן זו היא גמר מלאכתן הוי בישול וחייב בשבת, לפי זה העשב שקורין טה, שמערין עליהם חמין, ודבר ידוע שבישולן קל, ואפילו בכלי שני מתבשלים, כמו שעניינו רואות, המערה עליהן חמין בשבת, אפילו על ידי כלי שני, חייב חטאת (!) ורבים נכשלים בזה בטענות של הבל ... ובפרט שעניינו רואות שמתבשלים בכלי שני ובכלי שלישי שבישולן קל. ויש שנוהגים לערות עליהם רותחים מכלי ראשון מבעוד יום, ועומד מעט, ואחר כך שופכים המים והטייני נשאר יבש, ולמחרת בבוקר שופכים עליו חמין מכלי ראשון, שהרי כבר נתבשל מאתמול ואין בישול אחר בישול בדבר יבש.... והדרך הישר הוא להכין הסעני"ס (תמצית) מבעוד יום, וכן אנו נוהגים.

כאמור, ניכר שהתה מוכן בכלי שלישי. ערוך השולחן מציע שני פתרונות – א. לערות על עלי התה לפני שבת, כך שהעירוי בשבת יהיה בישול אחר בישול. ב. להכין תמצית. אך המשנה ברורה מעיר על כל אחת מההצעות

משנה ברורה סימן שיח ס"ק לט

הסכימו האחרונים דיש לערות עליהם מערב שבת רותחין מכלי ראשון, כדי שעל ידי זה יהיה נקרא הטייניא מבושל במקצת, דעירוי מבשל כדי קליפה, ויהפך בעת העירוי את הטייניא היטב בתוך הרתחים מלמעלה למטה ומלמטה למעלה. ואחר כך יריק את העסענס (התמצית) לכלי אחר, כדי שישארו עלי הטייניא יבשים ויהיה מותר לו לערות אחר כך בשבת עליהם מים חמין מכלי ראשון כיון שכבר נתבשלו מערב שבת כדן דבר יבש דקיי"ל בסעיף זה דאין בו בישול אחר בישול אפילו אם נצטן.

מלשון המשנה ברורה מודגשת הבעיה בכל אחת מההצעות – 1. עירוי על עלי התה מבשל רק כדי קליפה! יתכן והעירוי של מחר יבשל קליפה אחרת, שטרם התבשלה! פתרונו לזה הוא שיהפך בעלי התה כדי שכל קליפותיהם יתבשלו (ברם מסתבר שאם מדובר בעלי תה מיובשים, אין בעלה תה יותר מכדי קליפה). 2. יש בישול אחר בישול בלח! אז אסור לערות מכלי ראשון על התמצית. באיזה אופן מותר לערבב את התמצית במים חמים? את זאת נלמד בשיעור הבא, שיעסוק בערבוב נחלים. אך פוסקים אחרים מקלים –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד תשובה טו

עלי התה אינם מבושלים בעשייתם, אלא רק מיובשים בחום. האם מותר להכין טיי בכלי שלישי בשבת? תשובה: לעי"ד לא נראה כלל לומר דאיכא דברים שמתבשלים בכלי שלישי. דלא מצינו אלא שבכלי שני יש דברים המתבשלין וממילא מאחר שאין אנו יודעין יש לאסור כל דבר, ובכלי שלישי לא מצינו. ומה שכתב בערוך השולחן דענינו רואות שמה מתבשל גם בכלי שלישי לא מובן זה, ומה שרואין אנו בענינו שמתאדמין המים זה אינו ענין בשול, דאף בקרים ממש מתאדמין במשך זמן, וכל שכן בחמין כשאין היד סולדת ולא זהו ענין בשול ... וכן הוא בעלי הטיי שמה שנצבע המים בחום קטן אינו ענין בשול, שלכן אפשר שהוא מקושי הבשול ואם כן אין לנו לומר מעצמנו כלום אלא מקבלה וממילא הוא ככל סתם דברים דהוא בכלי שני ספק ובכלי שלישי יש להתיר.

הרב פיינשטיין מתיר על סמך שני היסודות שראינו לעיל – 1. מהדין של מלח למדנו שנתנית טעם אינה אינדיקציה לקלות או קושי בבישול. 2. ככלל, כלי שלישי לא מבשל. הרב עובדיה כותב שמדינא אפשר להקל גם בכלי שני (בהתאם לשיטתו לעיל), ולמעשה מתיר עירוי מכלי שני

שו"ת יביע אומר חלק ז - אורח חיים סימן מ אות ג

ומי"ש משום שיש דברים רכים המתבשלים גם בכלי שני, כבר כתבנו לעיל בשם מהר"י פראגיי שהרמב"ם חולק על היראים בחששא זו. ושכ"כ המהר"ם בן חביב בגנת ורדים. ואם כן לאו מילתא פסיקתא היא, ובפרט לדידן דאזלינן בתר הרמב"ם, ואין ספקו של היראים בזה מוציא מידי ודאי של הרמב"ם, וכן הטור חולק על היראים בזה. וא"כ אין כאן אלא חומרא בעלמא, ושלא כמי"ש המשני"ב שיש בזה חשש איסור תורה ... (והביא פוסקים נוספים שפסקו כך, לא רק באופן כללי אלא גם ספציפית אודות תה, אך סיים -) ומכל מקום נראה לי שנכון להחמיר בזה ולחוש להאחרונים. אמנם נראה שעל ידי עירוי מכלי שני על עלי התה שבכלי שלישי יש להקל גם למעשה.

סיכום**קלי הביטול**

במשנה (שבת מב) נאמר שמותר לתת תבלינים לכלי ראשון, ולא לכלי שני. במשנה (שבת קמה ב) נאמר שיש דברים שמתבשלים יותר בקלות, ועליהם אסור לערות (לפי בעלי התוספות – גם עירוני מכלי שני נאסר).

הגמרא (מב ב) דנה אודות המלח. מובאות שלוש אפשרויות – 1. מלח הוא מקלי הביטול, ואסור לתת אותו בכלי שני. 2. מלח הוא כתבלין – אסור לתתו בכלי ראשון ומותר בכלי שני. 3. מלח הוא מ'קשי' הביטול, ומותר להוסיף אותו אפילו בכלי ראשון. מתוך ריבוי האפשרויות עלו שני כיוונים הפוכים בראשונים –

לפי הר"ן, וכך משמע בדברי הטור, נקודת המוצא היא שמותר לתת מאכל לכלי שני (הר"ן אמר שעקרונית הוא היה אומר את זה על כלי ראשון! אך בפועל לא הקל עד כדי כך), וכך משמע מדברי החזון איש, והרב עובדיה יוסף פסק כדבריהם במפורש. לפי היראים והסמ"ג נקודת המוצא היא שכל דבר שאיננו בקיאים בטיבו אסור לתת בכלי שני. הרמ"א כתב שנהוג כך, ובדרך זו פסקו שו"ע הרב והמשנה ברורה. אך גם הפוסקים הללו כתבו שכך נהוג לכתחילה, ובדיעבד יש לסמוך על השיטות המקלות.

מלח – להלכה, ונפקא מינות מהדיון במלח

רוב הראשונים (ריף רמב"ם ר"ן ורוב בעלי התוספות) פסקו שמותר לתת מלח לכלי ראשון. אך בעלי התוספות הוסיפו שהמחמיר תבוא עליו ברכה. המרדכי אף ציטט בעלי תוספות שכתבו שאפילו אם המלח עבר ביטול קודם, עדיין המחמיר תבוא עליו ברכה.

מדוע ראוי להחמיר אפילו אם המלח עבר ביטול? המנח"י הביא פוסקים שהסבירו שזה כיוון שהמלח נמס מיד, המשך העירוי עליו הוא עירוני מכלי ראשון על לה, ויש בזה ביטול אחר ביטול! רעק"א כתב כך מסברא, ולא הכריע באופן ברור. וכך הובאו הדברים בשולחן ערוך – מדינא מותר, והרמ"א הוסיף שהמחמיר תבוא עליו ברכה. מהי ההתלבטות? מדוע יש מחלוקת כה קיצונית ביחס למלח? בלשון החתם סופר, מנחת יצחק ואגרות משה נראה שמצד אחד, גם חוס נמוך ביותר מפזר את טעם המלח בתבשיל. מצד שני, צ"ע אם פיזור הטעם משמעותו שנעשה פה ביטול? השלכות לדבר זה –

סוכר – הפנים מאירות כתב שכשם שהתפזרות המלח לא נחשבת ביטול, הוא הדין לסוכר, ומכיוון שמבשלים את הסוכר בשלב ההפקה, אין איסור לתת אותו לכלי ראשון. הזרע אמת פקפק בזה, אך הפוסקים לא חששו לדבריו. מצד שני, על סמך דברי המרדכי, פסק במשנה ברורה ובש"כ שראוי להחמיר ולתת לכלי שני, ובדומה לכך פסק המנח"י ביחס לקפה נמס. **קפה** – קפה שחור קלוי – פוסקי אשכנז אסרו את הכנתו בכלי ראשון מדין ביטול אחר קליה, והרב עובדיה יוסף התיר. אך בגינת ורדים הציע לאסור מטעם נוסף – מכיוון שטעם הקפה מתפזר על ידי החום. החת"ס דחה את דבריו בטענה שזו בדיוק ההוה אמינא לאסור במלח, והיא נדחתה! באגרות משה כתב על סמך זה שמכיוון שמוכח מהדין של מלח שפיזור הטעם לא מורה על ביטול, ואין ביטול אחר ביטול, מותר לשים סוכר או קפה נמס בכלי ראשון (ברם על עצמו החמיר). ובש"כ כתב ש"טוב להימנע", ולהכין דווקא בכלי שני. אך גם לדעתו, אע"פ שהמחמיר תבוא עליו ברכה, מעיקר הדין מותר.

כלי שלישי

היראים כותב שאין קטגוריות ברורות המחלקות בין כלי ראשון ושני, אלא יש לבחון כל מאכל לגופו ולראות באיזה כלי הוא עדיין מתבשל. לכן יש להחמיר בכלי שני, ואף בשלישי, אם לא ידוע לנו שאינם מבשלים מאכל מסוים. הרב פיינשטיין תמה על זה – הרי לא מצינו שחז"ל דנו על איסור בכלי שלישי! ממילא כתב שאין איסור ביטול בכלי שלישי. החזון איש כותב להיפך – מכיוון שאין סברא לחלק בין כלי שני או שלישי, הרי שיש להחמיר ולחשוש לביטול בכלי שלישי, אם לא ידוע לנו אחרת.

הנפקא מינה לדיון על הכנת תה

ערוך השולחן כותב שעניינו רואות שמה מפזר את טעמו גם בעירוני כלי שני, ועל כן צריך או לבשל את התה מבעוד יום, או להכין תמצית. והמשנה ברורה פוסק כדבריו (עיין לעיל בנקודות שהמשנה ברורה פוסק שיש להיזהר בהם בעת הכנת התה). הרב פיינשטיין מצרף את שני היסודות שראינו לעיל – 1. מה שעניינו רואות נתנית טעם לא מוכיח דבר על דיני ביטול (כמו שלמדנו מהדין של מלח). 2. אין מקור לאסור כלי שלישי, בכלל. לכן למעשה הרב פיינשטיין פוסק שמותר להכין תה בכלי שלישי. הרב עובדיה פוסק שמדינא מותר להכין תה בכלי שני. אך מחמת החשש של יתר הפוסקים מסכים להלכה להכין רק בכלי שלישי, אך אין להחמיר יותר מכך (ומוסיף שגם לפי המחמירים, לא מדובר באיסור תורה, כמו שמשמע בדבריהם).

לאחר שבשיעורים הקודמים למדנו על ההבחנות בין כלי ראשון וכלי שני, בשיעור זה למדנו על קלי הבישול, דרכם למדנו את ההלכות המעשיות ביחס לכלי ראשון, שני ושלישי.
בשיעור הבא נחזור ונבחן את יסודות ההבדלים בין כלי ראשון וכלי שני בעזרת מקרה מבחן משמעותי - ערבוב נוזלים בכלי ראשון ושני.